

O'ZBEK SHOIRASI NODIRABEGIM

Z. Yu. Esonov

QDPI Tarix kafedrası katta o'qituvchisi

S. Ma'murova

QDPI Tarix fakulteti 3-bosqich talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.10851934>

Annotatsiya: Mazkur maqolada, XIX asrda Qo'qon xonligi madaniy muhitining shakllanishi va taraqqiyotida muhim o'rin tutgan o'zbek shoirasi, ma'rifatparvari Nodirabegimning hayoti va ijodi tarixi yoritilgan. Ma'lumotlar asosida uni yetishtirgan muhit, ijod yo'li va davlat hayotidagi o'rni masalalari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: *Shoira, Nodirabegim, Mohlaroyim, maktab ta'limi, Qo'qon xoni Umarxon, g'azal, she'riyat, o'zbek va tojik tillari, taxallus, abadiylashtirish.*

Farg'ona vodiysi Markaziy Osiyoning qadimiy madaniy o'choqlaridan biri sanaladi. Jumladan, Qo'qon xonligi davridagi ilm-fan va madaniyat taraqqiyoti bunga misol bo'ladi. Qo'qon xonligida o'z davrida tarix, adabiyot, hattotlik va boshqa ko'plab fan yo'nalishlari, san'at rivojlanib kelgan. Ayniqsa, adabiyot sohasi juda taraqqiy etgan. Ushbu tarixiy jarayonga ichki va tashqi omillar o'z ta'sirini ko'rsatgan albatta. Mazkur mintaqa adabiyoti taraqqiyoti masalasi o'rganilganda Qo'qon adabiy muhiti, xususan Nodirabegim ijodiy faoliyatini tadqiq etish izlanuvchilarni ko'p murojaat etgan mavzularidan hisoblanadi. Bu bejiz emas albatta. Chunki bugungi kunda vatanimiz yosh avlodlarini zamon talablari asosida yetuk inson etib tarbiyalashda adabiyot, musiqa va san'atning roli, bu sohalarda nom qozongan buyuk ajdodlarimiz ilmiy merosini o'rganish, undan yangi mazmunda ilhom olish, foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Bizga ma'lumki, sharq adabiyoti tarixida nafaqat iste'dodli shoir va adiblar, balki ko'plab shoiralar, maktabdor otinbibilar ham yetishib chiqqanligi ma'lum. Anashunday o'z zamonasining yetuk shoiralaridan biri, ulkan iste'dod sohibasi, XIX asirning birinchi yarmida yashab ijod etgan mashhur o'zbek shoirasi Mohlaroyim – Nodirabegim hisoblanadi. Mazkur iete'dodli shoira adabiyotimiz tarixida Nodira, Komila, Maknuna taxalluslari bilan o'zbek va tojik tillarida she'rlar ijod etib, keng qamrovdagi rang barang va boy poetik ijodiy merosi bilan nafaqat o'zbek balki tojik xalqlari qalbidan o'chmas joy olgan. Nodiraning ijodi o'sha davrdagi o'zbek adabiyotining Maxmur, Gulxaniy, G'oziy, Uvaysiy kabi ilg'or namoyondalari ijodiga hamohang tarzda rivojlangan. Shoira o'z asarlarida Navoiy, Fuzuliy kabi she'riyat ustozlarining hayotbaxsh mavzular taraqqiyotini davom ettirdi.

Nodira yashagan davr adabiy muhiti, zukko shoiraning o'z zamonasida madaniyat va ma'rifatning ravnaqi yo'lida olib borgan ulkan ishlari haqida davr tarixiy va adabiy manbalari boy ma'lumotlar beradi. Xususan, Hakimxonto'raning "Muntaxabut-tavorix", Fozilbek Otabekning "Mukammal tarixi Farg'ona", Ishoqxon Ibratning "Tarixi Farg'ona" va boshqa manbalar bunga misol bo'ladi.

Ma'lumotlarga ko'ra Nodira 1792-yil bahor faslining Navro'z bayrami arafasida, hijriy 1206-yil xut oyining chorshanba kunida Andijon viloyatining qadimgi Chinortagi guzaridan uncha uzoq bo'lmagan Rahmonquli xonadonida dunyoga kelgan. Otasi Rahmonquli- minglar urug'idan bo'lib, Qo'qon xoni Olimxonning tog'asi bo'lgan va Olimxon tomonidan Andijon hokimligiga tayinlangan. Onasi – Oyshaxonim ham o'z davrining aqlli va zukko ayollaridan edi. O'zining

oilaviy silsilasiga ko'ra ushbu oila ham Bobur nasliga mansub bo'lgan [1:316-317]. Bo'lajak shoiraning Mohlaroyim ismi buvisi Sitoraxonim tomonidan qo'yilgan. Lekin biz uning "Nodira", "Maknuna", "Komila" kabi taxalluslari mavjudligidan xabardormiz Aynan uning "Nodira" taxallusi uning yoshlik yillari bilan bog'liq. Chunki Mohlaroyim oilada yolg'iz farzand bo'lgan va onasi Oyishaxonim sevimli qizini "yolg'izim" deyishdan ko'ra uni ko'proq "Nodiram" deb chaqirar edi. Keyinchalik xonadondagi katta-kichiklar, hatto otasi ham qizchasini shunday erkalatadigan bo'ldi. Mohlaroyim yoshligidan har narsaga qiziquvchan, ayniqsa buvisining ertaklariga qiziqishi baland edi. Shu sababli uni yetuk shoira bo'lib yetishishida buvisining xizmatlari katta bo'lgan deb aytish mumkin. Ta'kidlash kerakki, Nodiraning maktab ta'limini olishida ham buvisining o'rni beqiyos bo'lgan. Bo'lajak shoira dastlabki maktab ta'limini "Otinbuvi" maktabida Xafiza otin qo'lida olgan [2:8-25]. Xafiza otin pokiza, dono, bilimdon va shu bilan birgalikda she'rxon ayol edi. Mohlaroyim har kuni maktabga enagasi Sad barg xonim bilan borgan va u yerda ko'plab dugonalar orttirgan. Uning eng yaqin dugonsi Zebo ismli qiz bo'lib, u tojik tilini juda yaxshi bilardi va Nodira ham Zebo orqali tojik tilini puxta o'rgandi. U nafaqat o'zbek tilidagi balki, tojik tilidagi ruboiylar, g'azallarni maroq bilan o'qir edi va shu zaylda uning she'riyatga bo'lgan muhabbati yanada oshdi.

Oradan vaqtlar o'tgach Nodirabegimning maktab ta'limi nihoyisiga yetdi va u uchun katta hayotga qadam boshlandi. 1807-yilda Mohlaroyim 15-16 yoshligida Qo'qon xoni Olimxonning ukasi, Marg'ilon hokimi Umarbekka turmushga chiqdi. Taqdirning tuhfasini bilan shoiraning umr yo'ldoshi ham o'zi kabi she'riyatga muhabbatli va ishtiyoqmand edi. Nodira Umarbekka turmushga chiqqandan so'ng Marg'ilonga keladi va bu yerda ham u g'azalxonlik qobiliyatini yanada yuksaltirdi hamda umr yo'ldoshining yordami bilan yana bir iste'dodli shoira Jahon otin – Uvaysiy bilan tanishdi. Uvaysiy ham Nodiradek she'riyat muxlisi, mohir g'azolxon edi. Keyinchalik ular birgalikda ko'plab iste'dodli ayol-qizlar uchun muallimlik qildilar. 1810-yilda Umarxon Qo'qon xonligi taxtiga chiqdi va uning rafiqasi Nodirabegim ham ikki farzandi bilan xonlik markazi Qo'qon shahriga ko'chib o'tdilar. Nodiraning Umarxon bilan birga o'tqazgan hayoti shubhasiz saroy dabdabalaridan yiroq emas edi. Lekin yuksak aql-donish egasi bo'lgan shoira xonlik muhitining ziddiyatlarini o'z ko'zi bilan ko'rdi. Ammo u o'zining xonlikda tutgan yuqori mavqeidan foydalanib mamlakatda obodonchilik ishlariga, ma'rifat tarqatishga ko'proq e'tibor berdi. Shuningdek o'zbek va tojik tillarida g'azallar bitgan she'riyat sohiblariga, iqtidorli xattotlar va naqqoshlarga tilla qalam hamda kumush qalamdonlarni hadya etib ularni qo'lladi [3:5-30].

Nodiraning o'zi ham o'zbek va tojik tillarida ijod qilgan. Aynan Nodira taxallusida 180 ta she'r, Komila taxallusida 19 ta g'azal, Maknuna taxallusida esa 333 ta g'azallarni yaratdi. Uni umr yo'ldoshi Umarxon ham "Amiriy" taxallusida ko'pgina adabiy ijod namunalarini yaratdi. Mohlaroyim nafaqat madaniy-ma'rifiy ishlar bilan balki, farzand tarbiyasi bilan ham jiddiy shug'ullangan. Farzandlari bo'lmish Muhammad Alixon va Sulton Mahmudxonlarni ham shoira Uvaysiy yordami bilan ilm-fanga, adabiyot hamda she'riyatga muhabbatli qilib tarbiyaladi.

Mohlaroyim hayot yo'lida nafaqat baxtli onlar balki hayotning og'ir chigalliklariga va judoliklariga ham duch keldi. Amir Umarxon 1822-yil hijriy 1237-yilda vafot etdi va Daxmai shohon maqbarasiga dafn etildi [4:11-12].

Bu paytda shoira 30 yoshda bo'lib, bu uning hayotidagi og'ir judoliklarning boshlanishi edi. Umarxon vafotidan so'ng taxtga katta o'g'li 12 yoshli Madalixon o'tirdi. Madalixon yosh bo'lishiga qaramasdan turli davlat amaldorlari va onasi ko'magi bilan davlat ishlarini olib bordi.

Lekin saroyda yosh xonga qarshi hamda aka-uka o'rtasini buzishga qarshi qaratilgan fisqu-fasodlar ko'paydi. Ayrim hokim va beklar Madalixonni o'z ta'sirlariga olib, uning ortidan jirkanch, noo'rin ayblov hamda beayo'v qatlarni olib bordilar. Bechora ona hali yosh o'g'lini ulg'aygan sari o'z aqlini topib, adl bilan ish tutar deb umid qildi. Afsuski ona o'ylagancha bo'lib chiqmadi. Xonlikda aql va tafakkur kuchi emas, jaholat tig'i hukmron edi. Muhammad Alixon riyokor amaldorlarning maslahati bilan otasi davridagi yurtga sadoqatli sarkardalarni va qo'shbegilarni ko'pini qatl ettirdi. So'nggi yillarda xon va uning amaldorlari tomonidan o'ylab chiqarilgan "o'lpon" solig'ini zo'rlik bilan xalqdan yig'ib olinishi xonlikda noroziliklarni yanada kuchaytirdi va ko'plab qo'zg'olonlar bo'lib o'tdi. Qo'qon xonligining ichkarisidagi notinchliklardan foydalangan Buxoro amiri Nasrulloxon 1842-yil mart oyida xonlik ustiga yurish qildi. Mohlaroyimning tinchlik istab yuborgan elchilarini qatl ettirdi va Qo'qon shahriga bostirib kirib Mohlaroyim va uning ikki o'g'illarini hamda Muhammad Amin ismli nabirasini qatl etdi. Shoiraning qatl ettirilganligi xabari butun shaharni qo'zg'atib yubordi. Kosib va hunarmandlar, ilmu-urfon va nazmiyat sohiblari g'ulu bilan shahar maydoniga chiqdilar. Mohlaroyimning jasi topilib, Daxmai shohonga dafn etildi.

Nodirabegimning ijodi keyingi davrlarda ham hamisha turli ijodkorlarni ilhomlantirib keldi. Chunonchi, XX asrning o'rtalarida Ikinchi jahon urushi yillarida Oybek va G'afur G'ulom Nodira obrazini yaratishga bag'ishlangan "Qahqahai husn" dramasi ustida ish boshladilar [5:23-25]. Taniqli kino rejissyor Komil Yormatov esa Nodirabegim hayotining so'nggi damlariga bag'ishlangan "Odamlar o'rtasida yolg'iz" nomli kinofilimini yaratdi. Shoir Turob To'la tomonidan "Nodirabegim" (Fig'on) dramasi yaratildi. Ayniqsa, mustaqillik yillarida ulug' shoiraning ijodini o'rganish, nomini abadiylashtirish ishlari yangi bosqichga ko'tarildi. Masalan, 1992-yilda Mohlaroyim tavalludining 200 yilligi keng nishonlanishi ushbu fikrimizga dalil bo'la oladi [6:1].

Xulosa qilib aytish mumkinki, Mohlaroyim xuddi shu zaminda hayotni, hayotdagi eng mo'tabar, aziz zot – insonni, jumladan xotin-qizlarning qadr-qimmatini nihoyatda ulug'ladi. Nodira asrlar davomida ichkarining azob-uqubatlarni tortib kelgan jabrdiyda xotin-qizlarning qalb nidolariga quloq tutdi. Shunindek muhabbat, sadoqat va vafo haqidagi sadolarini jozibador misralarda aks ettirib ularning insoniy fazilatlarini ulug'ladi, eng yaxshi orzu-istaklarni mahorat bilan kuyladi. O'z ijodida keng ma'rifatli, yuksak fazilatlar sohibi o'zbek ayolining sermazmun ummonga molik dunyoqarashini jahon ommasiga namoyon eta oldi. Nodirabegim mustaqil O'zbekiston yoshlari uchun hamisha sheriyat choqqisidagi mash'ala tutgan peshqadam shoira timsoli bo'lib qoladi.

References:

1. Xayrullayev.M. Ma'naviyat yulduzlari. – Toshkent: "Abdulla Qodiriy", 2001. –B. 316-317.
2. Qodirova. M. Davr Nodirasi. – Toshkent: "Fan", 1991. – B. 8-25.
3. Qobilova. Z. Amiriy. – Toshkent: "Sharq", 2008. – B. 5-30.
4. Ishoqxon Ibrat. Tarixi Farg'ona. – Toshkent: "Ma'naviyat", 2005. – B. 11-12.
5. Fazli Namangoniy. Umarnoma. – Toshkent: "Sharq", 1998. – B. 23-25.
6. www.arxiv.uz. / www.ziyo.uz.